

О. М. Холод,
д-р філол. наук

УДК 007: 304: 001

Ефект відтяжки, ігнорування та рекурсивність у системі трансформації свідомості

Стаття присвячена аналізу ефекту відтяжки, ігноруванню та рекурсивності в системі трансформації свідомості, які характеризують метамодель маніпуляції суспільства.

Ключові слова: відтяжка, ігнорування, рекурсивність, трансформація свідомості.

Суть проблеми вбачаємо в тому, що подана Д. Борисенком [1] пропозиція щодо бачення властивостей теорії інмутації суспільства потребує розтлумачення та додаткової деталізації.

Об'єктом дослідження обрано систему трансформації свідомості в теорії інмутації О. Холода. Предмет – ефект відтяжки, ігнорування та рекурсивність у системі трансформації свідомості.

Мета дослідження – уточнення й подальше визначення суті ефекту відтяжки, ігнорування та рекурсивності в системі трансформації свідомості в теорії інмутації О. Холода.

Методами дослідження слугували узагальнення та абстрагування.

Диференціацію мутаційної дифузії та інмутаційної дифузії (і взагалі, розмежування понять «мутація» та «інмутація») у системі трансформації свідомості полегшують поняття «ефект відтяжки», «ігнорування» та «рекурсивність», які були запропоновані 2011 р. Д. Борисенком.

Суть ефекту відтяжки автор викладає таким чином: «той проміжок часу, у який суб'єкт не змінює своєї моделі поведінки, після усвідомлення впливу» [1]. Автор наводить приклад, який ми з метою ілюстрації передруковуємо: «наприклад, на роботі керівник несправедливо накричав на свого підлеглого, але підлеглий до кінця дня вів себе пристойно і не змінював моделі своєї поведінки, а прийшовши додому, «випустив» свій гнів на дружину та дітей, тобто змінив модель своєї поведінки зі спокійної на агресивну. Відтяжкою в такому випадку буде проміжок від того моменту, коли на реципієнта накричали, до моменту зміни поведінки» [1]. Свідоме сприйняття впливу Д. Борисенко пропонує називати «розуміння впливу», несвідоме – «підпаданням під вплив».

Для тлумачення основних принципів процесу трансформації свідомості суспільства варто, на наш погляд, звернути увагу на описану

Д. Борисенком «відтяжку» (далі – без лапок) усвідомлення індивідом негативної (чи позитивної) дії щодо нього. Свідомість будь-якого індивіда підлягає відтяжці, або відстрочуванню реакції у різних формах. Якщо працівник, якого керівник несправедливо посварив на роботі, вдома «випускає пари» на власну дружину чи на дітей, це може означати, що його психіка не тільки не в порядку, а й від природи «влаштована» як, наприклад, надреактивна. Умови життя такої особистості в минулому могли бути ненайкращими, психічні стреси могли порушити уявлення підлеглого (у наведеному прикладі Д. Борисенка) про реальність. До того ж від природи кожний індивід має властивості темпераменту, з якими він народився. У класифікації Гіппократа такі чотири типи психофізіологічних властивостей називаються «холерик», «сангвінік», «флегматик» та «меланхолік».

Наприклад, класифікація німецького психіатра Карла Леонгарда передбачила 12 різних типів поведінки людей. Як повідомляють автори електронної енциклопедії «Вікіпедія», «до темпераменту, як природного утворення, К. Леонгардом були зараховані типи:

- гіпертимний – бажання діяльності, гонитва за переживаннями, оптимізм, орієнтованість на удачі, авантюризм;
- дістимічний – загальмованість, підкреслення етичних сторін, переживання і побоювання, орієнтованість на невдачі;
- афективно-лабільний – взаємна компенсація рис, орієнтованість на різні еталони;
- афективно-екзальтований – наснага, піднесені почуття, зведення емоцій в культ;
- тривожний – боязкість, покірність;
- емотивний – м'якосердість, боязкість, співчуття» [2].

За даними авторів «Вікіпедії», К. Леонгард до характеру (якості, що були набуті особистістю в процесі виховання та соціалізації) «як соціально зумовленого утворення, зарахував типи:

• демонстративний – самовпевненість, пихатість, хвастощі, брехня, лестощі, орієнтованість на власне «Я» як на еталон;

• педантичний – нерішучість, совісність, іпохондрія, боязнь невідповідності «Я» ідеалам;

• застрягаючий – підозрілість, образливість, марнославство, перехід від підйому до розпаду;

• збудливий – запальність, ваговитість, педантизм, орієнтованість на інстинкти» [2].

Дослідники повідомляють, що К. Леонгард до особистісного рівня зарахував типи:

- екстравертивний;
- інтровертивний.

Звертаючи увагу на класифікацію темпераментних, характерологічних та особистісних якостей за пропозицією К. Леонгарда, нам варто ефект відтяжки в межах процесів трансформації свідомості розглядати більш прискіпливо. Наприклад, час на прояв відтяжки в особистості з демонстративними рисами характеру буде менший, аніж в особистості з емотивними рисами темпераменту. Навпаки, якщо мова буде йти про аналіз якості реакцій особистості з рисами педантичного характеру під час відтяжки у порівнянні з реакцією особистості з афективно-лабільними рисами темпераменту, нам доведеться пальму першості у швидкості реагування віддати другому (афективно-лабільному типу). Отже, трансформацію свідомості особистості, яка базується на трансформації свідомості суспільства, слід розглядати з урахуванням об'єктивності прояву ефекту відтяжки. Причому останній також слід розглядати в сукупному взаємовпливі з таким чинником, як «епістема».

До чинників, що здатні посилити процес трансформації свідомості, слід зараховувати також і 1) *соціально-статусні чинники*: вік, освіта, соціальна належність; 2) *політико-ідеологічні чинники*: членство в певній партії, політичному об'єднанні, рівень ідеологічної заангажованості; 3) *екзистенційно-духовний чинник* – віра як «одна з найважливіших специфічних здатностей людини сприймати належне як суще, бажане як дійсне, майбутнє як сучасне; приймати не підтвержені соціально-історичним, індивідуальним практичним або пізнавальним досвідом, не обґрунтовані емпіричними, експериментальними чи логічними засобами знання, цінності, норми та ідеали як істинні, автентичні характеристики об'єктивної реальності» [3]; 4) *психічні чинники*: воля, емоції, настанови, уявлення; 5) *психіатричні чинники*: нав'язливі ідеї, параноя, манія величчя, шизофренія.

Ілюстрацією впливу, наприклад, політико-ідеологічних чинників, що трансформують свідомість суспільства, є вплив на систему знань певної історичної епохи (епістема, за М. Фуко).

Чинник «епістема» міцно пов'язаний з чинником «час реагування особистості на певні соціокультурні подразники». Якщо, наприклад, під час сталінських репресій (30–50-ті рр. XX ст.) громадянин СРСР розповідав анекдот, в якому негативно зображувався Й. Сталін, реакція слухачів була різною не тому, що фігура диктатора подобалася або не подобалася радянській людині. Швидкість реакції була продиктована, наприклад, політичною заангажованістю або ідейними симпатіями/антипатіями громадянина. Якщо політика Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) під керівництвом Сталіна була ненависною для громадянина, він міг підтримати розповідь анекдоту ще одним анекдотом, де роль Сталіна зображувалася ще в більш негативному ракурсі. Оскільки знання епохи сталінських репресій давали можливість усвідомити кожній людині, що розповідь анекдотів про «поганого» Сталіна може закінчитися в'язницею, кожний із слухачів прагнув захистити себе від оповідача шляхом заборони йому говорити так про Сталіна, або шляхом уникнення подальших зустрічей з любителем анекдотів. Що у першому випадку, що у другому свідомість членів суспільства трансформувалася. Як наслідок такої трансформації: люди перетворилися на соціально «німі» істоти, в одному сенсі, і, в другому сенсі, на соціально «вовкоподібні» істоти, які жадали крові своїх одноплемінників шляхом вишукування ідеологічно і політично «незгодних» і передавання їх до рук працівників НКВС (Народного комісаріату внутрішніх справ). Під час сталінських репресій виживали мімікріанти, або ті, чия свідомість пристосовувалася до політичного мракобісся, «відморожувалася» від реальності. Як би ми не хотіли назвати тих, хто існував при сталінському режимі, ми спотикаємося через думку про те, що всі вони набули трансформованої свідомості.

Повертаючись до поняття «відтяжка», запропонованого Д. Борисенком, вважаємо необхідним згадати й про його термін «ігнорування». Суть процесу ігнорування полягає, як автор вважає, у тому, що індивід свідомо відмовляється змінювати власну поведінку внаслідок розуміння впливу, який здійснюється щодо нього. Д. Борисенко пропонує зобразити ігнорування як зміну моделі поведінки на нескінченно малу відстань до 0, що буде доказом існування впливу. Свою пропозицію автор терміна «ігнорування» ілюструє таким чином: наприклад, з індивіда «постійно глузують колеги, але він натомість (у силу певних причин, таких як виховання, віросповідання тощо) не реагує на випадки своїх колег, хоча чудово розуміє, що він виступає об'єктом жартів» [1]. Виникає питання про те, чи варто називати ігнорування (у

тлумаченні Д. Борисенком) характеристикою трансформації свідомості. На нашу думку, ігнорування є атрибутом трансформації свідомості, тому що:

1) є генетичною модифікацією (змінюю, видозміною, перетворенням, появою нових ознак, властивостей; якісно відмінними станами) індивіда;

2) така модифікація стосується моделей соціальної поведінки індивіда;

3) зміна моделей соціальної поведінки індивіда відбувається шляхом подальшої експресії ключових елементів чужорідного для індивіда стилю поведінки;

4) згаданий стиль є чужорідним для індивіда лише до зміни його поведінки;

5) після трансформації (генетичної модифікації) ті елементи соціальної поведінки, які вважалися чужорідними, стають властивими для індивіда.

Прикладом прояву ігнорування як атрибута трансформації свідомості індивіда в соціальних практиках є фрагмент долі М. Булгакова.

Як повідомляє електронна енциклопедія «Вікіпедія», «від жовтня 1926 р. у МХАТі з успіхом демонструвалася п'єса М. Булгакова «Дні Турбіних». Водночас у радянській пресі домінувала різка критика творчості М. Булгакова» [4]. Дослідники посилаються на підрахунки самого письменника: «Протягом 10 років з'явилось 298 ворожих рецензій і лише 3 схвальні». Відомо, що «від 1930 року твори М. Булгакова в СРСР припинили друкувати, його п'єси були заборонені. У січні 1932 року Й. Сталін (формально – А. Енукідзе) дозволив постановку «Днів Турбіних» у МХАТі, і до війни вона більше не заборонялась. У той же час за кордоном п'єси М. Булгакова успішно демонструвались» [4]. Поневіряючись, М. Булгаков не припиняв писати і продовжував творити. 1939 р. він пише лібрето «Рашель», а також працює над п'єсою про Й. Сталіна – «Батум». Після ознайомлення з п'єсою Й. Сталін її схвалив, «однак її все ж було заборонено для друку і постановки» [4].

Поведінку М. Булгакова слід вважати такою, яка мала ознаки ігнорування: твори письменника протягом 10 років майже не друкували і його п'єси не ставили на батьківщині, у СРСР. Будь-яка мужня людина, не говорячи вже про тонку творчу організацію особистості письменника, не змогла б писати далі. Писати, не маючи жодної критичної або схвальної оцінки своєї творчості. Слід зауважити, що саме останні розділи всевітньо відомого твору «Майстер і Маргарита» були написані (надиктовані) у час поневіряння М. Булгакова. Зміст і сенс згаданого твору підтверджують нашу думку про те, що

особистість письменника зазнала трансформації (інмутації) у час замовчування й змушеного публічного колапсу. Отже, факт наявності трансформації свідомості М. Булгакова підтвердився, що й доводить думку про те, що індивід змінює свою поведінку в соціальних практиках під впливом чужорідних (для його моделей) елементів поведінки.

Варто згадати про те, що Д. Борисенко пропонує диференціювати процеси ігнорування на несвідоме й свідоме. Перший вид ігнорування автор пропонує називати «непідпаданням під вплив», другий відповідно – «підпаданням під вплив». Дослідник для ілюстрації непідпадання під вплив (несвідоме ігнорування) наводить приклад: «групу реципієнтів запрошують взяти участь у експерименті стосовно того, як колір впливає на їхнє сприйняття, але один реципієнт хворий на дальтонізм і деякі кольори не сприймає. Як наслідок, певні кольори не будуть впливати на його сприйняття» [1]. Аналізуючи наведену ілюстрацію несвідомого ігнорування, схиляємось до думки про те, що його також можна зарахувати до форми трансформації свідомості (але чи?) суспільства.

Якщо йти за логікою викладу Д. Борисенка і врахувати дослідницькі дані про те, що на дальтонізм страждають «2–8 % чоловіків, і лише 4 жінки з 1000» [5], змушені будемо констатувати, що в середньому 6 % людей на кожну 1000 – це люди, що мають трансформовану свідомість, бо несвідомо не підпадають під вплив. Вони не можуть бути водіями, лікарями, льотчиками, моряками, вчителями тощо. У свою чергу наведений факт свідчить про те, що несвідоме ігнорування притаманне не тільки окремим індивідам, а й величезній частині суспільства. Тут також варто пригадати те, що Д. Борисенко другим видом ігнорування вважає свідоме небажання підлягати впливу. Прикладом якого виду ігнорування був герой роману Ю. Тинянова – реальна історична особа – «син саксонського дворянина, що народився в Петербурзі, колезький асесор Вільгельм Карлович Кюхельбеккер (1797–1846), друг О. С. Пушкіна й О. С. Грибоєдова, випускник Царськосельського ліцею, поет, що належав до літературної групи «Молодші архаїсти», і революціонер-декабрист, що взяв активну участь в озброєному повстанні на Сенатській площі 14 грудня 1925 р., був засланий і помер у Сибіру» [6]. Як відомо з роману, Кюхельбеккера з дитинства його співтовариші звали «Кюхля». На перший погляд образливе прізвисько повинно було б ображати хлопчика, але жодної образи той не тримав на своїх однокласників. Із часом прізвисько так міцно приклеїлося до юнака, що все недовге життя супроводжувало відому істо-

ричну особу, яка навіть пишалася лінгвістичним новоутворенням ліцеїстів. У наведеному прикладі юнак Вільгельм Кюхельбекер ілюструє не просто терпимість до образливого прізвиська, а й не звертає уваги на нього, тим самим доводячи функціональність такого виду соціальної поведінки, як свідоме ігнорування. Вважаємо, що свідоме ігнорування є специфічним видом трансформації свідомості.

Наступною ознакою трансформованої свідомості можна вважати рекурсивність, яку описує Д. Борисенко під час аналізу властивостей теорії інмутації суспільства. На думку дослідника, «рекурсивність теорії інмутації суспільства О. М. Холода полягає в тому, що зміна моделі поведінки після переходу до нової поведінки буде новою мутацією або інмутацією, тому що перехід до нової моделі поведінки буде сприйматися відносно нової моделі поведінки, тобто змінюватиметься 0 дослідження і сприйняття» [1]. Висловлену думку Д. Борисенко ілюструє прикладом: «особа з певних причин починає у повсякденні носити костюми, хоча до того вона носила простий каузальний одяг – це очевидна зміна поведінки на краще, мутація, тобто костюм стає нормою її поведінки, і 0 вже перепливає у точку 0'». Далі автор зазначає: «Але якщо ця особа після того, як вона певний проміжок часу носила костюми кожного дня, починає повертатися до простого каузального одягу, то це вже нова зміна поведінки; на гірше, чи на краще – буде вирішуватися вже відносно нового нуля – 0'». Логіку власних розмислів автор доводить таким чином: «Якщо ця ж особа знову почне одягатися каузально кожного дня, норма її поведінки не повернеться до точки 0, а перейде в точку 0''» [1]. Ідучи за логікою викладу дослідника, слід занотувати, що процес вимірювання варто переносити в площину геометрії чи тригонометрії. Нашу думку підтверджує Д. Борисенко, який вважає, «якщо реакції зображати графічно, взявши одну вісь за час, а іншу – за оцінку змін, процес реакції буде зображуватися лініями, які утворюють певну геометричну фігуру». Дослідник маркірує точки такої геометричної фігури, а саме: «1) точка 0 – початок впливу і початок дослідження; 2) точка U – та, з якої реципієнт сприймає вплив, і знаходиться на безкінечно малій відстані від 0, але по вісі оцінки змін; по вісі часу вона може знаходитися на будь-якій відстані від 0; 3) точки C і C' – точки початку та завершення зміни моделі поведінки, тобто перехід до нової моделі поведінки». Саме вплив Д. Борисенко пропонує вимірювати за «формулою площі утвореної геометричної фігури відносно осі часу, так як сприйняття впливу не можна вимірювати, не враховуючи час» [1]. Коментуючи пропозиції

Д. Борисенка, варто звернути увагу перш за все на деякі їх особливості.

1. Автор стверджує, що «зміна моделі поведінки після переходу до нової поведінки буде новою мутацією або інмутацією». Ми не погоджуємося з таким тлумаченням зміни моделей поведінки соціуму як з мутацією або інмутацією, оскільки зміною слід вважати тільки перехід від А до Б, а не перехід від Б до В чи від В до А. Якщо А (наприклад, стан суспільства до винаходу радіо, до 7 травня (25 квітня за старим стилем) 1895 р.) змінився на Б (після згаданої дати, коли «Попов зробив доповідь на зібранні Російського фізико-хімічного товариства в Петербурзі та продемонстрував дію своїх приладів зв'язку, що стало одним із перших дослідів, які продемонстрували радіозв'язок» [7]). Доповідь О. Попова знаменує процес мутації (зміна моделі поведінки суспільства на краще). Якщо ж Б повернувся до А, такий стан суспільства не може вважатися мутацією: бо він вже є інмутацією. Але чи можливе повернення від Б до А? В історії людства, як і в історії науки, кожне повернення завжди знаменувало собою прогрес. Адже нічого в суспільстві не є поверненням назад: навіть повернення назад – це крок уперед, тому що двічі в одну воду не можна увійти. Повернення від Б до А супроводжувалося б знанням про винахід радіо. Таке знання нічим не можна було б витравити зі свідомості суспільства. Отже, твердження Д. Борисенка про те, що «зміна моделі поведінки після переходу до нової поведінки буде новою мутацією або інмутацією», є неправильним або хибним.

2. Далі Д. Борисенко стверджує, що «перехід до нової моделі поведінки буде сприйматися відносно нової моделі поведінки» [1]. Із цитованою думкою важко не погодитися, оскільки сам процес переходу від певного стану до нового є мутацією, і така мутація може сприйматися тільки при умові порівняння станів.

Підсумовуючи аналіз і критику положень, які було запропоновано Д. Борисенком, необхідно зауважити, що терміни «відтяжка», «ігнорування» та «рекурсивність» щодо процесів, які відбуваються в суспільстві у зв'язку з мутацією, абмутацією та інмутацією, мають право на існування та є доцільними в науковому обігу під час тлумачення процесів трансформації свідомості суспільства.

1. Борисенко Д. О. Нотатки до критики й апологетики теорії інмутації суспільства (вплив, реакція, ігнорування, відтяжка, вимірювання впливу та рекурсивність) / Борисенко Д. О. // Теорія інмутації суспільства : pro et contra : кол. монографія / [за ред. О. М. Холода ; [Р. Я. Василюшин, С. В. Дзенник,

А. К. Досенко та ін.]. – К. : КиМУ, 2011. – С. 229–231.

2. *Класифікація акцентуації* [Електронний ресурс]. – URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

3. *Vira* [Електронний ресурс]. – URL: <http://histua.com/slovník/v/vira>.

4. *Булгаков М. О.* [Електронний ресурс]. – URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

5. *Дальтонізм* [Електронний ресурс]. – URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

6. *Кюхля* [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.litra.ru/characters/get/chid/00184851241782484884/>.

7. *Попов О. С.* [Електронний ресурс]. – URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

Подано до редакції 17. 09. 2013 р.

Kholod Oleksandr. Effect of extraction, ignoring, recursiveness in the system of consciousness transformations.

The article is devoted to the analysis of effect of extraction, ignoring and recursiveness in the system of consciousness transformations, that characterize the target model of manipulation of the society.

Keywords: extraction, ignoring, recursiveness, consciousness transformation.

Холод А. М. Эффекты оттяжки, игнорирования и рекурсивности в системе трансформации сознательно-сти.

Статья посвящена анализу эффекта оттяжки, игнорированию и рекурсивности в системе трансформации сознания, которые характеризуют метамодель манипуляции общества.

Ключевые слова: оттяжка, игнорирование, рекурсивность, трансформация сознания.